https://doi.org/10.59295/crs2024.23 CZU: 327.5:659.4:004.056.5

NARATIVE PROPAGANDISTE ȘI DEZINFORMARE: REZILIENȚA INFORMAȚIONALĂ A REPUBLICII MOLDOVA[26]

PROPAGANDA NARRATIVES AND DISINFORMATION: THE INFORMATION RESILINCE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Aurelia PERU–BALAN, ***doctor habilitat în științe politice, conferențiar universitar***,
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice
al Universității de Stat din Moldova
e-mail: peruaurelia@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5199-0540

Summary

This article explores the risks posed by propaganda and disinformation in the context of the Presidential elections and the Constitutional referendum in the Republic of Moldova, scheduled for October 20, 2024. As elements of hybrid warfare, disinformation and foreign propaganda not only sway public opinion, but also have the potential to destabilize the democratic process, exacerbate social polarization, and erode trust in state institutions. The ability of citizens and institutions to detect and combat these tactics is crucial for maintaining a functioning democracy. Strategic communication and the enhancement of informational resilience are vital in mitigating the adverse effects of propaganda and disinformation.

The article aims to elucidate the sources and propagandist narratives, as well as the current institutions and normative frameworks in Moldova that are tasked with combating disinformation.

Keywords: *strategic communication, propagandistic narratives, disinformation, information war, Republica Moldova, Kremlin.*

Introducere

În contextul actual al confruntărilor geopolitice, dezinformarea și propaganda au devenit instrumente esențiale pentru influențarea opiniei publice și pentru subminarea stabilității în statele-țintă. Republica Moldova este o arenă unde aceste tactici nu doar modelează percepțiile publice, ci și influențează opinia publică, deciziile politice, generând conflicte și diviziuni sociale.

În acest studiu ne propunem să examinăm modul în care Republica Moldova își dezvoltă reziliența informațională pentru a contracara dezinformarea și propaganda și pentru a menține stabilitatea în fața fenomenelor proprii unui război hibrid.

Actualitatea acestui studiu este subliniată de escaladarea tensiunilor geopolitice în Europa de Est, de războiul din Ucraina și de startul negocierilor de aderare a Republicii Moldova la UE. În acest context, Republica Moldova se confruntă cu o intensificare a eforturilor de influențare informațională din partea actorilor geopolitici care încearcă să-și extindă influența în regiune (FR), dar și cu o creștere a complexității tacticilor de dezinformare utilizate. Prin urmare, războiul din Ucraina, conflictul înghețat din Transnistria, atmosfera tensionată din UTA Găgăuzia – toți acești factori sporesc gradul de vulnerabilitate informațională pentru Moldova, făcând necesară o evaluare continuă și adaptată a rezilienței informaționale.

Problema centrală investigată constă în identificarea și analiza contextului utilizat ca narativ propagandistic cu efect de dezinformare, circumstanțele, actorii și canalele de diseminare a acestora, precum și acțiunile întreprinse de către autorități în vederea consolidării rezilienței informaționale a statului.

Ipoteza de lucru: narativele propagandiste și dezinformarea apar în circumstanțe specifice, care nu doar că pot interesa publicul, dar îi pot provoca chiar și sentimentul de frică. Comunicarea strategică poate contribui la combaterea narativelor propagandiste și informarea obiectivă a cetățenilor despre politicile guvernamentale.

Metodologie. Pentru a răspunde obiectivelor cercetării, am utilizat o abordare metodologică specifică științelor comunicării și PR-ului politic – analiza istorică, analiza de conținut, opinia experților în domeniu.

[26] Articolul este elaborat în cadrul subprogramului 01.05.01 **Securitatea națională a Republicii Moldova în contextul aderării la Uniunea Europeană: abordări juridice, politologice și sociologice,** realizat de Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice al Universității de Stat din Moldova.

Propaganda politică: conceptualizare și evoluție în contextul actualelor confruntări geopolitice

Fenomenul propagandistic a fost studiat de mai mulți cercetători. Primele abordări și teorii, în perioada de înflorire a regimurilor totalitare, fiind legate de numele lui Harol Laswell (“Tehnicile propagandei în războiul mondial”, 1927) și Edward Bernays (Propaganda”, 1928).

Edward L. Bernays, părintele PR-ului și autorul volumului „Propaganda”, apărut în 1928, definește astfel propaganda: „Propaganda este un efort consistent și continuu de a crea sau de a modela evenimente pentru a influența relațiile publice ale unui întreprinderi, idei, grupuri sau indivizi.” [1, p. 52].

Jacques Ellul, un autor de referință în abordarea fenomenului propagandistic, definește propaganda ca fiind „un set de metode folosite de o organizație pentru a aduce participarea activă sau pasivă a unei mase unificate la acțiunile dorite de organizație” [2, p. 61].

Conform analizei lui Jean - Marie Domenach în cartea „Propaganda politică”, „propaganda este în asemenea măsură legată de război încât se poate spune că ea „se naște dintr-o nevoie de a mobiliza, de a mobiliza resursele, de a justifica conflictele și de a consolida controlul asupra opiniei publice”. Domenach subliniază că propaganda este un instrument esențial în strategiile de război, având rolul de a influența percepțiile și atitudinile populației, atât în contextul războiului propriu-zis, cât și în timpul perioadelor de pregătire pentru conflict sau de consolidare a victoriei” [3, p. 91].

O abordare complexă fenomenului propagandistic oferă Gerard Maletzke (1972), care prezintă „propaganda ca încercări planificate de a influența prin comunicare opiniile, atitudinile, comportamentele unui grup țintă, cu scop politic” [4, p. 153-164].

Noam Chomsky, autorul „Decalogului Chomsky”, consideră că „propaganda este utilizarea sistematică a mass-media pentru a crea sau a manipula percepțiile publicului în interesul unor elite politice sau economice” [5, p. 21].

Important, totuși, cuvântul-cheie al definiției este ***„sistematic”***. Pentru a deveni propagandă, ideologia și doctrina trebuie să fie răspândite printr-un sistem de comunicare, printr-o serie de evenimente organizate pe o perioadă lungă de timp, cu scopul de a face ca auditoriul să adopte un nou fel de a gândi.

Prin ce se deosebește, totuși, propaganda sec XX de propaganda sec XXI ?

Tabelul 1. **Propaganda sec. XX vs propaganda sec. XXI**

Propaganda sec. XIX	**Propaganda contemporană**
Canale de distribuție: **Mass-media tradițională:** presa scrisă, radioul, filmele și televiziunea. Propaganda se baza pe controlul strict al acestor canale. **Publicitate:** Mijloace vizuale și auditive erau folosite pentru a crea mesaje persuasive, adesea unidirecționale.	**Canale de distribuție:** **Internet și Social Media:** platformele digitale (Facebook, Twitter, YouTube) au devenit principalele canale pentru distribuirea propagandei. Acestea permit o distribuție rapidă și pe scară largă. **Tehnologii avansate:** Inteligența artificială și algoritmii de personalizare (targetare) sunt folosiți pentru a direcționa mesaje specifice către grupuri demografice particulare.
Control și manipulare: **Cenzură și control centralizat:** statele totalitare (e.g., Germania nazistă, URSS) controlau strict informațiile, folosind propaganda pentru a promova ideologii specifice și pentru a descuraja disidența. **Campanii de dezinformare:** descriu inamicii într-o lumină negativă și foloseau stereotipuri și mesaje simpliste pentru a influența opinia publică.	**Control și Manipulare:** **Manipulare descentralizată:** spre deosebire de controlul centralizat, propaganda modernă poate fi generată și distribuită de multiple entități, inclusiv actori non-statali și persoane particulare. **Deep Fakes și dezinformare digitală:** tehnologia permite crearea de conținut fals (e.g., videoclipuri deep fake) și campanii de dezinformare sofisticate, care sunt greu de detectat.
Mesaje și obiective: **Naționalism și ideologie:** propaganda era adesea utilizată pentru a promova ideologii politice (fascism, comunism) și pentru a mobiliza populația în timp de război. **Crearea de culturi ale personalității:** Liderii erau adesea glorificat, iar imaginea lor era folosită pentru a simboliza statul sau ideologia.	**Mesaje și obiective:** **Polarizare și fragmentare:** mesajele sunt adesea menite să polarizeze și să divizeze populația, să discrediteze adversarii politici sau să destabilizeze societăți. **Influență electorală:** utilizarea propagandei pentru a influența alegerile și opiniile politice.

Impact: Într-o perioadă cu acces limitat la surse alternative de informare, propaganda avea un impact puternic asupra formării opiniilor și comportamentelor.	**Impact:** Într-o epocă a informației abundente, propaganda contribuie la crearea de "bule informaționale" și poate provoca supraîncărcare informațională și confuzie. **Rezistență la fact-checking:** propaganda modernă este adesea rezistentă la demascare datorită complexității și răspândirii rapide a dezinformării.

Sursa: Elaborat de autor.

Prin urmare, propaganda din secolul XX a fost mai controlată și unidirecțională, bazându-se pe mass-media tradițională pentru a modela opinia publică în mod centralizat și coerent. Edificatoare în acest sens fiind și teoria „Acul hipodermic" sau „ Cureaua de transmisie", promovată de Harold Lasswell.

Propaganda actuală, pe de altă parte, este mai dispersată, se folosește de tehnologia digitală pentru a personaliza și fragmenta mesajele, și poate fi generată și diseminată de o gamă mai largă de actori. Aceasta face ca detectarea și combaterea propagandei moderne să fie mai complexe și mai provocatoare. Prin urmare, chiar și autorii conceptului au viziuni diferite. Totuși, războiul din Ucraina a determinat cercetătorii în domeniu să identifice o nouă abordare a propagandei.

În contextul actualelor confruntări geopolitice, propaganda a cunoscut o intensificare și o sofisticare fără precedent, influențată semnificativ de conflictul militar dintre Rusia și Ucraina. Astfel, propaganda a evoluat într-o formă hibridă, combinând tehnici tradiționale cu tactici moderne de dezinformare digitală. Aceasta nu doar distorsionează realitatea, ci creează o multitudine de narațiuni paralele pentru a dezorienta publicul și a submina consensul global. Propaganda pe timpul războiului din Ucraina reflectă o schimbare de paradigmă, în care accentul este pus pe manipularea informației și pe războiul informațional. Acest tip de propagandă exploatează vulnerabilitățile rețelelor sociale și ale media tradiționale pentru a amplifica tensiunile și a dezinforma.

Principalele narative ale propagandei Kremlinului atât către Est, cât și pentru Vest pot fi deduse și din scandalosul interviu pe care Vladimir Putin l-a acordat, la Moscova, în 7 februarie 2024, prezentatorului de televiziune american Tucker Carlson [6]. Printre narativele asupra cărora Putin a insistat, experții în dezinformare ai think-tank-ului Global Focus au identificat câteva care au fost ulterior preluate de cei care promovează mesajele Rusiei în spațiul informațional: pacifismul toxic (răspândește teama de război global și susține că doar Ucraina ar trebui să facă compromisuri sub pretextul păcii); revizionismul teritorial (în beneficiul țărilor vecine- Polonia, României); ideea că Rusia este neînțeleasă; acuzațiile că CIA ar fi aruncat în aer conductele Nord Stream; teza că Occidentul este de fapt agresorul prin faptul că s-a apropiat prea mult de granițele Rusiei.

Narativele strategice propagandiste cu scop de dezinformarea, sunt construite în temei după conceptul formulat de Ben Nimmo [7], expert în combaterea dezinformării și războiului informațional - cei „4D", care reprezintă următoarele tactici: *Deny* (Negare), *Distort* (Distorsionare), *Distrac*t (Distragere) și *Disma*y (Descurajare). Aceste metode sunt utilizate pentru a manipula percepțiile publicului și a influența narativele într-un mod care servește intereselor propagandistice ale autorului.

Negarea implică respingerea sau minimalizarea acuzațiilor, implicit, propagandiștii urmărind și denigrarea sursei. Aceasta tactică este utilizată pentru a contesta veridicitatea informațiilor nefavorabile. De exemplu, negarea unui atac cibernetic sau a unei implicări în acte de agresiune.

Distorsionarea se referă la denaturarea realității, manipularea faptelor sau prezentarea parțială a acestora pentru a crea o percepție eronată sau a înșela publicul. Aceasta implică modificarea informațiilor pentru a favoriza narativă dorită, de exemplu, prin scoaterea faptelor din context sau exagerarea anumitor aspecte pentru a atrage atenția asupra unei probleme minore în detrimentul unei probleme majore. Distorsionarea se referă și la atribuirea de noi sensuri cuvintelor. Folosirea distopică a vocabularului ne amintește de romanul lui G. Orwell „1984" (2012, 338), unde Minipax, adică Ministerul Păcii însemnau de fapt exact opusul Ministerul Războiului. (Rusia –pacificator, victimă a Occidentului) [8].

Distragerea se concentrează pe deplasarea atenției publicului de la problemele importante către subiecte triviale sau către altceva care nu este relevant, pentru a minimiza impactul informațiilor dăunătoare. Aceasta tactică este folosită pentru a muta discuția publică de la subiecte sensibile sau neplăcute către altele care sunt mai ușor de gestionat sau care nu afectează în mod negativ imaginea actorului implicat.

Descurajarea (demotivarea) implică inducerea unui sentiment de frică, confuzie, amenințarea pentru a speria adversarii și pentru a demoraliza publicul. Aceasta tactică poate include bombardarea publicului cu informații contradictorii pentru a crea o stare de confuzie și apatie, reducând astfel capacitatea acestuia de a lua decizii informate sau de a acționa eficient***. (Putin Rusia nu poate pierde războiul)***

Actualmente, aceste tactici au fost extinse, vorbind deja despre cei de „5D”, adică la cele 4 se mai adaugă și tehnica *de divizare*. Acestea sunt: **D**ezmințire/ negare**, D**istorsionare, **D**istragere, **D**escurajare, **D**ivizare. Al cincilea D a fost adăugat în 2019 de către grupul de lucru MisinfoSec, care a activat în cadrul think – tankului „ Credibility Coalition.” De exemplu, în discursul lui V. Putin către Națiune, 2022 („*Ați depus jurământ față de poporul ucrainean, nu față de juntă, adversarul poporului care jefuiește Ucraina.”)*

Conceptul „4D” al lui Ben Nimmo este crucial în înțelegerea modului în care propaganda modernă este utilizată pentru a manipula publicul și a influența percepțiile într-un context geopolitic. Aceste tactici sunt folosite pentru a destabiliza opinia publică și în spațiul public al Republicii Moldova pentru a influența și a controla fluxurile de informații.

Un moment, care nu poate fi neglijat este că, propaganda legată de conflictul din Ucraina demonstrează o utilizare extensivă a tacticilor de *maskirovka* (deghizare și înșelăciune), care sunt integrate în narațiuni istorice și identitare pentru a justifica agresiunea și a influența sprijinul intern și internațional. *Maskirovka* este o componentă esențială a doctrinei militare ruse, care include o varietate de tehnici de camuflaj, deghizare, dezinformare și manipulare psihologică pentru a masca adevăratele intenții ale operațiunilor și a derută inamicul [9, p. 4-7].

În 1920, conceptul a fost integrat în strategia Armatei Roșii iar arta înșelătoriei a devenit temelia funcționării serviciilor de informații sovietice.

În perioada războiului rece, un exemplu edificator de *maskirovka* a fost operațiunea Anadyr, prin care sovieticii au vrut să camufleze expedierea rachetelor cu încărcătură nucleară în Cuba, 1962, care a dus lumea în pragul războiului nuclear. De asemenea, operațiunea, care a anticipat invazia în Cehoslovacia, 1968. Forma de adjective a *maskorovkai* a fost folosită pentru a descrie uniformele albe purtate de soldații sovietici, cu care în 1939 au invadat Finlanda. Maskirovka include și ceea ce Hitler numea „miciună uriașă”. Am mai putea spune că maskirovka este un sinonim al „*dublugânditului*”, după Orwell [10].

Maskirovka este o dogmă importantă în gândirea strategică rusă, iar ***Dezinformarea*** este parte a *acesteia.* Dezinformarea a transformat astfel informația în armă.

Dezinformarea funcționează precum cocaiana, spunea liderul sovietic Iurii Andropov [11].

În opinia lui James Sherr „*maskirovk*a reprezintă o abordare holistică a înșelăciunii, incluzând măsuri psihologice, propagandistice și tactice pentru a crea un peisaj informațional confuz și a diminua capacitatea de reacție a adversarului.” „Maskirovka” include atât tehnici militare tradiționale, cât și instrumente de dezinformare moderne [12, pp. 34-37].

Diseminarea narativelor propagandiste în spațiul informațional al RM

Aspirațiile de eurointegrare și de colaborarea Republicii Moldova cu cu Blocul Nord-Atlantic pentru întărirea apărării și siguranței naționale ale Republicii Moldova, au făcut ca propaganda străină/ rusă să devină o problemă majoră de securitate a statului.

Diseminarea narativelor propagandiste către consumatorii de informație din Republica Moldova s-a intensificat odată cu obținerea statutului de țară candidată la aderare la UE (la 23 iunie 2022, Consiliul European a acordat Republicii Moldova statutul de țară candidată) și în contextul derulării propriu –zise a negocierilor de aderare (24 iunie 2024), care au coincis cu pre faza alegerilor prezidențiale și a referendumului constituțional, preconizate pentru 20 octombrie 2024. *Cetățenii vor răspunde la întrebarea „Susțineți modificarea Constituției în vederea aderării Republicii Moldova la Uniunea Europeană?”*

În aceste circumstanțe, scopul propagandei, dezinformării și manipulării îl reprezintă deturnarea vectorului de politică externă al Republicii Moldova, păstrarea dependenței energetice și economice de Rusia. Într-o conferință de presă privind *Evaluarea implicării Federației Ruse în procesele electorale din Republica Moldova, în 2024-2025,* Alexandru Musteața, directorul Serviciului de Informații și Securitate, declara că „influențele hibride din partea Federației Ruse au la bază imixtiuni în afacerile interne ale Republicii Moldova, cu implicarea actorilor politici, structurilor asociative/grupurilor pro-ruse de influență, companiilor informativ analitice, conectate factorului rus, precum și grupurilor separate de cetățeni finanțați clandestin de către centrele subversive externe”. Pentru a-și atinge obiectivele, forțele ostile, Kremlinul mizează pe o strategie ce include trei elemente principale, și anume: susținerea actorilor politici aflați sub control direct sau indirect al Federației Ruse; crearea mai multor crize în mai multe domenii ale vieții social-politice; Atac informațional de amploare pentru a amplifica efectul psihologic al crizelor [13].

Fluxul **d**e narative propagandistice și informații manipulatoare s-a intensificat în special în contextul războiului din Ucraina. Dezinformarea fiind folosită pentru a destabiliza opinia publică, a eroda încrederea în instituții și a crea un haos informațional. Astfel, narativele despre militarizare, consolidarea capacităților de apărare ale armatei naționale, dar și prezența de trupe străine au inundat spațiul online.

De exemplu, în iunie, pe canalele de Telegram este răspândită o știre falsă care face referire la o revistă franceză, potrivit căreia Franța a trimis 500 de soldați în Moldova și că aceștia ar fi în pericol de a fi atacați de

Rusia, într-un context legat de Transnistria. Într-o notă informativă ministrul Apărării precizează că aceasta este o dezinformare cu caracter provocator și manipulator [14].

In calitate de *argument plauzibil* servește comunicatul oficial despre Acordul de cooperare între Guvernele Republicii Moldova și Republicii Franceze în domeniul apărării, semnat în 7 martie 2024, la Paris. Documentul vine în contextul consolidării relațiilor bilaterale de cooperare și ajustării cadrului legal la situația actuală de securitate și a fost semnat de ministrul Apărării, Anatolie Nosatîi, și ministrul francez al Forțelor Armate, Sébastien Lecornu, la Palatul Elysée. În aceeași zi, președintele francez E. Macron, a anunțat că în următoarele luni Franța va deschide o misiune permanentă de apărare la Chișinău "[15].

De asemenea, și cantonamentele tradiționale ale rezerviștilor sunt adesea prezentate manipulator, alimentând speculațiile nefondate despre mobilizarea militară. Sursele, deseori anonime, au ca scop provocarea sentimentului de neîncredere față de autorități, pe care cetățenii ar trebui să le suspecteze de implicare netransparentă în scenariul de război din regiune.

Totodată, Ministerul rus de Externe s-a arătat deranjat de acordul de securitate pe care Chişinăul l-a încheiat cu Uniunea Europeană, primul de acest tip, acuzând UE că s-a transformat de facto într-o anexă a NATO, o anticameră pentru atragerea în alianţa militară occidentală a unor ţări neutre, avertizând aceste state că asistenţa occidentală nu aduce stabilitate şi securitate, ci se încheie, de regulă, „tragic". Acordul de parteneriat în domeniul securităţii semnat între Moldova și UE are drept scop atragerea în continuare a Chișinăului în NATO și militarizarea țării, a declarat purtătoarea de cuvânt a Ministerului rus de Externe, Maria Zaharova: „Este vorba de dizolvarea acestor țări în comunități NATO-centrice sau direct în volane NATO", Toate acestea sunt făcute pentru a folosi în mod liber resursele acestor țări, în interesul țârilor din Occidentul colectiv"[16].

De menționat că narativele propagandiste se focusează pe inducerea sentimentului de frică pentru implicarea RM în războiul din Ucraina. Subiectul militarizării, renunțării la neutralitatea constituțională fac parte din aceste narative. Încă un exemplu relevant: în spațiul online au apărut imagini video, în care se spune că Ministerul Educației și Cercetării (MEC) ar deschide o tabără militar-turistică pentru copii și că, începând cu 1 iunie, mai mulți elevi vor participa la activități cu caracter militar, inclusiv pentru a învăța cum să folosească armele. Janis Mazeiks, Ambasadorul Uniunii Europene în R. Moldova, a comentat recentele imagini video false, dezmințire de autorități, în care Mazeiks a declarat că prin distribuirea unor astfel de imagini „se încearcă să deruteze și să inducă în eroare populația R. Moldova și să cultive frica" [17].

Cele mai dure mesaje cu promovarea politicii Kremlinului în raport cu Republica Moldova, însă, sunt lansate dinspre diplomația rusă, prin purtătoarea de cuvânt a Ministerului rus de Externe, Maria Zaharova. Aceasta face, sarcastic, comparații cu nazismul, o narațiune propagandistică folosită de către Vladimir Putin și în cazul invadării Ucrainei în 2022. Moscova îl acuză în mod frecvent pe președintele Volodimir Zelenski de nazism, deși acesta are origini evreiești. Astfel, Maia Sandu este, potrivit Mariei Zaharova, „un transmițător al acelorași idei naziste, ideologii, viziuni filosofice, care sunt plătite de Occident": „Cred că acest lucru este comparabil fie cu politica celui de-al Treilea Reich, fie cu modul în care colonizatorii au părăsit Africa, trasând granițele țărilor doar cu o riglă pe hartă, făcându-i pe oameni să sufere, adică condamnând în mod deliberat oamenii la viitoare conflicte sângeroase, având o astfel de ocazie la acel moment" [18].

Printre narativele sistematice ale M. Zaharova: „Occidentul susține regimul Maiei Sandu prin orice mijloace". „Moldova își pierde suveranitatea în fața Occidentului, iar moldovenii - identitatea. „Republica Moldova, sub conducerea Maiei Sandu - un protejat al Occidentului, se transformă în mod constant într-o dictatură**.** Zaharova vorbește despre „planurile tupeiste ale conducerii UE" de târâre a Moldovei și Ucrainei în Uniune. Și denunță o „*democrație hibridă***"** la Chișinău [19].

Conform evoluției narativelor analizate în ultimul an s-au putut observa *trei faze active ale propagandei și dezinformării* pornite din Federația Rusă, având ca țintă Republica Moldova sau partenerii săi de dezvoltare.

Arhitectura Narativelor propagandiste ale Kremlinului în spațiul informațional autohton

În prima fază se regăsesc principalii generatori de narative ce deformează realitatea, încercând să ofere legitimitate afirmațiilor, îi regăsim pe Vladimir Putin și Alexandru Lukașenco, asistați de către „experții" în manipulare ideologică/spirituală în persoanele lui Alexandru Dughin, Patriarhul Kiril. De asemenea, în această primă fază se regăsesc reprezentanții autorităților: Serghei Lavrov Dmitri Peskov, Veaceslav Volodin, Dmitri Medvedev, Dm. Soloviov, Maria Zaharova, precum și reprezentanți operaționali, care cuprind reprezentanți militari, cât și lideri ai subiecților Federației Ruse, lideri ai regiunilor separatiste sau a celor temporar ocupate: Serghei Șoigu, Ramzan Kadîrov etc.

Cea de *a doua fază* vizează aplicarea tehnicilor propagandistice și răspândirea narativelor de dezinformare actualizate. Aici se amplifică rolul mass-media, în special cu posturile federale de televiziune, radiourile și agențiile de presă, fiind atrași așa numiții influenceri ai mass-media de propagandă și experți străini pro-ruși sub steag străin. Un coordonator, în acest sens, din administrația de la Kremlin este ex-premierul rus, Serghei

Kirienko. Acesta este responsabil de problemele politice interne, inclusiv de alegeri la toate nivelurile, interacțiunea cu partidele politice, diferite organizații, dar și de politica de tineret. Totodată, acesta este responsabil de New Media. Instrumentele de propagandă pe care acesta le gestionează sunt: bloggeri, artiști, influenceri pe rețelele de socializare, inclusiv utilizarea Telegram și Tik Tok.

Cea de-a treia fază este coordonată de serviciile speciale ale Federației Ruse – respectiv FSB și Centru pentru Operațiuni Psihologice ale GRU. În cadrul acestei ultime faze *narativele propagandistice* și elementele de propagandă sunt injectate în spațiul informațional al Republicii Moldova, fiind activizate în acest sens elemente de agentură și cele loiale intereselor Moscovei. Faza a treia include distribuirea de știri false și elemente de propagandă în spațiul informațional al Republicii Moldova **[20]**.

De regulă, campaniile de dezinformare și promovarea narativelor propagandistice externe se intensifică în cadrul perioadelor electorale, a stărilor de urgență, evenimentelor internaționale/ regionale cu impact *(exemplu: pandemia COVID-19; semnarea cererii de aderare a RM la UE, războiului din Ucraina, criza energetică etc.)*.

Potrivit analistului politic Iulian Chifu: „Componenta informațională este parte a războiului hibrid dus de Rusia împotriva Republicii Moldova. Atacurile Rusiei la adresa guvernării proeuropene se întețesc odată cu apropierea alegerilor prezidențiale și a referendumului constituțional din 20 octombrie 2024. Kremlinul folosește mai multe instrumente ale războiului hibrid pentru a pune presiune pe Chișinău, cel mai important fiind instrumentul propagandei și dezinformării. Potrivit analistului politic, acoliții politicianului fugar Ilan Șor sunt folosiți în calitate de instrumente pentru a destabiliza situația în Republica Moldova. Un exemplu in acest sens fiind și vizita președintei Maia Sandu la Comrat și protestele cu care a fost întâmpinată șefa statului în sudul țării, în timp ce guvernatoarea regiunii se afla la Moscova [21].

Comunicarea Strategică: teorie și aplicare practică

În condițiile amplificării propagandei străine, un rol determinat îi revine comunicării strategice și mecanismelor de combatere a dezinformării. Comunicarea strategică reprezintă un set de practici și tehnici utilizate pentru a transmite mesaje clare și eficiente în scopul influențării percepțiilor, modelării comportamentelor și contracarării dezinformării și propagandei. Comunicarea strategică include utilizarea planificată și orchestrată a diferitelor forme de comunicare (publicitate, relații publice, educație publică, campanii de informare) pentru a atinge obiective specifice. În combaterea dezinformării și propagandei, scopul principal este de a proteja publicul de informații false și de a promova înțelegerea corectă a realității.

Conceptul de comunicare strategică este studiat astăzi de mai mulți autori, dintre care Christopher Paul, Philip Seib, Bogdan Țuțuianu. Philip Seib, descrie comunicarea strategică ca fiind o abordare intenționată și bine planificată a comunicării, concepută pentru a influența percepțiile și comportamentele publicului țintă în vederea atingerii obiectivelor politice și de securitate, accentuând utilizarea comunicării în contexte precum diplomația publică și influențarea opiniei publice internaționale. Seib subliniază necesitatea de a integra comunicarea strategică în strategiile de securitate națională și internațională pentru a avea un impact semnificativ asupra opiniei publice și pentru a contribui la o lume mai stabilă și sigură [22].

Lynda Lee Kaid, expertă în comunicare strategică susține că, în contextul războiului hibrid, „comunicarea strategică este o formă de comunicare care își propune să susțină obiectivele militare, politice și de securitate într-un conflict care implică tehnici și tactici ce combină elemente militare, cibernetice, informaționale și de influență asupra opiniei publice. În acest context, comunicarea strategică joacă un rol critic în modelarea percepțiilor și în câștigarea sprijinului public, atât pe plan intern, cât și pe plan extern”[23].

Pentru Christopher Paul conceptul de comunicare strategică include toate „acțiunile coordonate, mesajele, imaginile și alte forme de semnalare sau implicare menite să informeze, să influențeze sau să convingă anumite segmente de public pentru a susține obiectivele naționale” [24].

Bogdan Țuțuianu definește comunicarea strategică ca pe un instrument adecvat pentru combaterea dezinformării și a influenței acesteia în mediul informațional [25].

Totodată, se fac tot mai des auzite opinii potrivit cărora comunicarea strategică a început să înlocuiască termenul discreditat “relații publice” în sec. al XXI-lea. Prin urmare, nu ar fi întâmplătoare asemănarea dintre PR și comunicare strategică. Mai mult, comunicarea strategică ar putea fi comparată si cu un anumit model de propagandă, reieșind din tipologizarea propusă de sociologul Jean Cazeneuve. Acesta face deosebire între: a) *propaganda de competiție;* b) *propaganda de integrare; c) propaganda de subversiune* [26].

Propaganda de competiție vizează, în principal, schimbarea socială și politică, acceptată de societate. Aceasta este repetabilă în timpul campaniilor electorale și se face în jurul programelor de guvernare. Acest tip de propagandă se apropie de publicitate, întrucât țintește prestigiul (întărirea sau, dimpotrivă, anularea lui). *Propaganda de subversiune* nu mai este în serviciul unei ideologii, ci în serviciul unei organizații politice care urmărește să cucerească puterea prin forță. *Propaganda de integrare* urmărește realizarea acordului dintre tradiții și legi, ideologie și structuri economice, politice. Un loc important revine, de asemenea, sistemului de

învățământ. În acest sens, putem considera că *propaganda de integrare* se apropie de relațiile publice și de ceea ce numim comunicare strategică.

Comunicarea strategică eficientă, narativele bine gândite, poate contribui la consolidarea încrederii publicului extern în instituțiile statale ale Republicii Moldova și în capacitatea sa de a lua decizii informate și responsabile în interesul cetățenilor săi.

Reziliența informațională: cadrul legislativ

Pentru consolidarea rezilienței informaționale în fața narativelor propagandiste și a dezinformării, la 22 decembrie **2023**, Parlamentul RM a aprobat *Concepția de comunicare strategică și contracarare a dezinformării*, *a acțiunilor de manipulare a informației și a ingerințelor străine pentru anii 2024-2028.* Concepția își propune să instituționalizeze și să integreze eforturi în lupta împotriva dezinformării și manipulării informației. Ca răspuns la război informațional și dezinformare**,** în iulie 2024, la inițiative președintei Maia Sandu, în Republica Moldova a fost creat Centrul pentru Comunicare Strategică și Combatere a Dezinformării. În Legea privind Centrul pentru Comunicare Strategică și Combatere a Dezinformării, comunicarea strategică este definită ca fiind „*aplicare strategică, planificată, țintită și coordonată a mijloacelor de comunicare pentru a atinge obiectivele strategice ale autorității și ale statului*”[27].

Misiunea Centrului pentru Comunicare Strategică și Combatere a Dezinformării este să consolideze cooperarea între instituții în lupta împotriva dezinformării, manipulării informațiilor și ingerințelor străine, care reprezintă o amenințare sau pot prejudicia securitatea națională și interesele naționale. Acțiunile întreprinse de Centru, în colaborare cu alte autorități și sectorul privat, vor fi de natură consultativă. Centrul va avea autoritatea să facă propuneri de modificare a legislației în domeniu către autoritățile publice și să sesizeze organele de aplicare a legii în cazul în care constată încălcări ale legislației naționale în acest domeniu.

Printre factorii de bază care influențează asupra rezilienței informaționale, se pot evidenția:

- *atitudinea publicului față de guvern și democrație;*

- *situația economică în țară (inclusiv și starea financiară individuală);*

- *narațiuni istorice (promovarea lichidării statalității prin restabilirea URSS, glorificarea „soldatului sovietic” în victoria asupra fascismului);*

- *corupția* – erodează încrederea populației în autoritățile publice, accentuează inegalitățile sociale și subminează valorile fundamentale, *amenință potențialul economic, social și accesul echitabil la serviciile publice, inclusiv sănătate, educație și justiție)*.

Pe lângă conceptul de *dezinformare*, in legislația națională este inclus termenul de ***agresiune informațională.*** Au fost definite următoarele tipuri de **agresiuni informaționale**:

- ***dezinformare –*** răspândire intenționată a informațiilor false, create pentru a dăuna unei persoane, unui grup social, unei organizații sau securității statului; [28]

- ***propagandă*** – acțiune de răspândire sistematică a informației pentru influențarea atitudinilor, convingerilor și comportamentului persoanelor, pentru susținerea sau compromiterea anumitor instituții, cauze ori persoane prin prezentarea manipulatorie a informației și/sau prin reflectarea selectivă a evenimentelor, în scopul subminării intereselor naționale ale statului; [29]

- ***acțiuni de manipulare a informațiilor și ingerințe străine*** – eforturi intenționate și coordonate ale entităților străine, cum ar fi guverne, agenții ale acestora sau actori non statali, de a manipula sau influența opinia publică, informațiile sau narațiunile într-o altă țară în scopul atingerii propriilor lor obiective strategice, politice sau ideologice și care sunt de natură să cauzeze prejudicii securității și intereselor naționale definite prin acte normative [30].

Strategia securității naționale a Republicii Moldova a stabilit nouă acțiuni prioritare pe dimensiunea rezilienței informaționale: 1) dezvoltarea și consolidarea instituției naționale responsabile de comunicarea strategică și combaterea dezinformării; 2) asigurarea competitivității, a transparenței de proprietate și a sustenabilității presei independente; 3) dezvoltarea cooperării dintre instituțiile publice, societatea civilă și mass-media în vederea contracarării influențelor informaționale amenințătoare; 4) reducerea influențelor cleptocratice interne și externe în spațiul mediatic autohton; 5) consolidarea capacităților de comunicare a instituțiilor statului; 6) realizarea măsurilor de protejare a presei de investigație; 7) dezvoltarea alfabetizării mediatice și a gândirii critice prin programe educaționale formale și nonformale; 8) asigurarea unor oportunități de informare obiectivă și de integrare în spațiul informațional autohton a minorităților naționale și a grupurilor etnice; 9) desfășurarea campaniilor de comunicare pentru promovarea procesului de aderare la UE, a coeziunii sociale și a securității naționale;

Totodată, Strategia prevede dezvoltarea capacităților de reziliență informațională prin: *1) dezvoltarea mecanismelor de prevenire, de depistare și combatere a propagandei, dezinformării și/sau informării manipulatorii din exteriorul și din interiorul țării; 2) dezvoltarea mecanismelor de comunicare strategică pentru*

realizarea intereselor naționale ale Republicii Moldova; 3) controlul civic și consolidarea cooperării societății civile cu autoritățile publice cu atribuții de asigurare a securității informaționale; 4) consolidarea culturii politice și de securitate în societate; 5) dezvoltarea capacităților de reacție în cazul unor amenințări hibride de securitate.

În *Codul serviciilor media audiovizuale*, *securitatea informațională* este definită drept stare de protecție a resurselor informaționale, a persoanei, a societății și a statului, inclusiv prezența unui ansamblu de măsuri pentru asigurarea protecţiei persoanei, a societăţii şi a statului de eventuale tentative de dezinformare și/sau de informare manipulatorie din interiorul și/sau exteriorul țării și pentru neadmiterea agresiunii mediatice îndreptate împotriva Republicii Moldova [31].

Actualmente, în republica Moldova funcționează mai multe instituții abilitate în domeniul prevenirii, depistării și combaterii dezinformării:

- *Consiliul Audiovizualului* are competențe de supraveghere a spațiului audiovizual național, în scopul protejării acestuia de acțiuni de dezinformare;

- *Centrul pentru Comunicare Strategică și Combatere a Dezinformării*, are misiunea de a consolida și îmbunătăți eforturile interinstituționale în lupta împotriva dezinformării, manipulării informațiilor și împotriva acțiunilor coordonate de răspândire a mesajelor, narațiunilor, comunicărilor, indiferent de originea acestora, care prezintă pericol sau pot periclita realizarea intereselor naționale;

- *Serviciul de Informații și Securitate* – în scopul asigurării securității statului, al identificării, reducerii sau contracarării vulnerabilităților, factorilor de risc și amenințărilor la adresa securității Republicii Moldova; Serviciul elaborează și realizează, în limitele competenței, un sistem de măsuri orientate spre identificarea, prevenirea și contracararea pericolelor indicate la art.4 alin. (2) din Legea securității statului nr.618/1995, implicit pe profilul asigurării securității informaționale fiind pericolul deosebit indicat la art.4 alin.(2) lit. h) din Legea securității statului nr. 618/1995.

- *Consiliul coordonator pentru asigurarea securității informaționale* – organ colectiv, fără personalitate juridică, cu atribuții consultative și operaționale de integrare sistemică a structurilor participante în spațiul informațional și a susținerii unui nivel înalt de securitate informațională și cibernetică.

În vederea consolidării luptei cu ingerințele externe, inclusiv prin propagandă și dezinformare, la 24.05.2024, au fost operate modificări la Codul penal, art. 337 alin. (1) lit.d). Astfel, dacă anterior, componența infracțiunii de *trădare de patrie* era una materială, respectiv, se consumă în momentul survenirii unor consecințe/daune, după noile modificări, componența a devenit una formală, infracțiunea consumându-se în momentul în care prin acțiunile ostile săvârșite, se creează un *pericol pentru securitatea statului*. Respectiv, în contextul cercetării rezilienței informaționale, urmează a fi încadrate conform art. 337 alin. (1) lit.d) din Codului penal, *acordarea de ajutor unui stat străin, unei organizații străine, unei entități anticonstituționale sau reprezentanților lor în vederea desfășurării unor campanii de propagandă ostilă sau de dezinformare, care pot dăuna regimului constituțional* [32].

Acest subiect va fi promovat in special in contextul campaniei prezidențiale pentru a demonstra influența agenților străini în țară și interesul Kremlinului de a compromite negocierile de aderarea a RM la UE. Relevant devine faptul că in scurt timp de la promulgarea legii în cauză, in spațiul public a fost difuzată informația despre acțiunile de spionaj ale unui fost șef al Marelui Stat Major al Armatei Naționale. în favoarea Rusiei. Potrivit unei investigații jurnalistice, Generalul Igor Gorgan Gorgan ar fi transmis informații clasificate către GRU (serviciul de informații militare al Federației Ruse), începând cu aprilie 2022, după declanșarea invaziei Rusiei în Ucraina. GRU a fost deosebit de interesat de informațiile legate de achizițiile de armament ale Ucrainei din statele vecine, inclusiv din Republica Moldova.

Al doilea caz rezonabil de „trădare de patrie" este Cazul Creangă. Șeful Direcției juridice a Parlamentului ar fi cooperat cu rușii susțin că, în ultima perioadă, acesta le-ar fi transmis informații ce țin de acordul de securitate și cooperare economică dintre R. Moldova și Franța, semnat în martie, la Paris, de președinta Maia Sandu și omologul său francez, Emmanuel Macron. Ion Creangă avea acces la informații atribuite la secret de stat forma 1 până în ianuarie 2025 [33].

Potrivit Legii cu privire la secretul de stat, forma 1 (cea mai înaltă formă) permite lucrul cu informații atribuite la secret de stat având gradele de secretizare „strict secret", „secret", „confidențial" și „restricționat". Dreptul de acces pentru forma 1 se oferă pe o perioadă de 5 ani celor mai importante persoane în stat, de la președinte, spicher, deputați, prim-ministru și membri ai Guvernului până la șeful SIS, directorul CNA sau guvernatorul Băncii Naționale. Funcția lui Creangă nu se regăsește însă în lista celor cu acces la forma 1[34].

➢ **Combaterea dezinformării: provocări și dileme**

Cercetătorii suedezi Charlotte Wagnsson, Maria Hellman**,** Aiden Hoyle abordând subiectul privind dilemele democrațiilor în combaterea „***influenței informaționale maligne”,*** au consultat publicul dacă interdicția a fost o măsură proporțională și eficientă și dacă a compromis autoritatea morală a UE. Respondenții au susținut contramăsurile active, dar au recunoscut probleme legate de restrângerea liberului flux de informații. Rezultatele indică necesitatea perfecționării unui model de contramăsuri de tip ideal pentru MII (Hellman and Wagnsson Citation 2017). „Propunem o nouă categorie – "***fortifying***" – care evidențiază responsabilitatea comună a statului/individual și informarea/educarea cetățenilor, autorităților și mass-media.

În Europa, libertatea de exprimare este consacrată în Articolul 10 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului și în Articolul 11 din Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene. Curtea de la Strasbourg a considerat că în campaniile electorale, difuzarea știrilor trebuie să aibă loc chiar dacă această știre poate fi considerată ca fiind falsă. Articolul 10 din Convenție [35] nu interzice ca atare discutarea sau diseminarea informațiilor primite, chiar dacă se suspectează cu tărie că aceste informații ar putea să nu fie veridice. A sugera altfel ar priva persoanele de dreptul de a-și exprima punctele de vedere și opiniile cu privire la declarațiile făcute în mass-media și, astfel, ar pune o restricție nerezonabilă a libertății de exprimare prevăzută în articolul 10 al Convenției.

Multe țări sunt conștiente de pericolele manipulării opiniei publice în timpul campaniilor electorale și se fac eforturi ample pentru a implementa noi reglementări în scopul contracarării dezinformării.

Concluzie. În contextul confruntărilor geopolitice și al războiului informațional, abordarea dezinformării și consolidarea rezilienței informaționale a Republicii Moldova reprezintă provocări esențiale pentru stabilitatea și progresul țării. Dezinformarea, adesea amplificată de campaniile externe și de diseminarea de știri false, afectează nu doar percepția publicului, dar și integritatea instituțiilor democratice și a proceselor decizionale. În fața acestor provocări, este crucial ca Republica Moldova să implementeze strategii eficiente de combatere a dezinformării și să dezvolte mecanisme robuste pentru a construi o societate mai rezilientă din punct de vedere informațional.

Eforturile recente ale autorităților moldovenești și ale instituțiilor relevante, inclusiv Centrul pentru Comunicare Strategică, subliniază importanța unei comunicări transparente și proactive. Prin inițiative de educație mediatică, campanii de conștientizare și consolidarea colaborării internaționale, Republica Moldova poate îmbunătăți semnificativ capacitatea cetățenilor de a identifica și contracara dezinformarea. În același timp, dezvoltarea unui sistem de monitorizare eficient al fluxurilor de informație și întărirea parteneriatelor cu organizațiile de fact-checking sunt esențiale pentru asigurarea unei informări corecte și echilibrate. Promovarea unei culturi a verificării faptelor și a responsabilității în consumul de informație va contribui nu doar la protejarea democrației, dar și la creșterea încrederii publicului în sursele de informație.

În concluzie, construirea unei reziliențe informaționale solide în Republica Moldova este un proces continuu care necesită angajamentul tuturor actorilor sociali și instituționali. Pentru Republica Moldova, implementarea principiilor de comunicare strategică ar presupune dezvoltarea și sincronizarea mesajelor și faptelor, coordonarea acțiunilor instituțiilor naționale în formarea unei coeziuni în sectorul Securității și Apărării Naționale, ținând cont de riscurile și amenințările actuale, dezvoltarea strategiilor, programelor și a activităților ce vizează în mod direct comunicarea și angajarea publicului țintă.

Printr-o abordare coordonată și susținută, țara poate transforma provocările dezinformării într-o oportunitate de întărire a democrației și a coeziunii sociale, asigurând astfel un viitor mai stabil și mai informativ pentru toți cetățenii.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Bernays, Edward. *Propaganda.* New York: Horace Liveright, 1928, 214 p.
2. Ellul, Jacques. *Propagande: La formation des hommes.* Paris: Editions du Seuil, 1973, 310 p.
3. Jean-Marie Domenach, Propaganda politică. Iași: Institutul European, 2004, 158 p.
4. Maletzke, Gerard. *Einführung in die Kommunikationswissenschaft.* München: Fink, 1972, 360 p.
5. Noam Chomsky, Media Control: The Spectacular Achievements of Propaganda, Seven Stories Press, 1997, 128 p.
6. Tucker Carson- interviu cu Vladimir Putin, https://www.bursa.ro/interviul-cu-vladimir-putin-realizat-de-tucker-carlson-46758152, accesat 13 februarie 2024
7. *Ben Nimmo, Propaganda and Cyber Wars: How the Kremlin Controls Information on the Internet: NATO StratCom Centre of Excellence, 2015, p. 14-17*

Sursa online: Nimmo, Ben. "Anatomy of an Info-War: How Russia's Propaganda Machine Works and How to Counter It." Atlantic Council, 2015.
file:///C:/Users/User/Downloads/Handbook_of_Russian_Information_Warfare.pdf
8. Lică Daniela, Propaganda rusă și dezinformarea în contextul războiului din Ucraina. Sursa online: DE-ZINFORMARE RAZBOI.pdf, p.215.
9. Keir Gile, The Nature of Russian Military Influence: Maskirovka, Reflexive Control, and Hybrid Warfare. Edit.: NATO Defense College. 2015
10. Marian Voicu, Matrioșca miciunoșilor. Iași: Editura Institutul European, 2022, 304 p.
11. Marian Voicu, op. cit.
12. James Sherr Hard Diplomacy and Soft Coercion: Russia's Influence Abroad Editura: Royal Institute of International Affairs, 2013.
13. Evaluarea implicării FR în procesele electorale din R. Moldova 2024-2025, https://sis.md/sites/default/files/comunicate/fisiere/Scenarii%20de%20in-fluen%C8%9B%C4%83%202024-2025.pdf, accesat 5 martie 2024
14. Ministerul Apărării dezminte, https://moldova1.md/p/30406/ministerul-apararii-dezminte-informatiile-potrivit-carora-500-de-militari-francezi-ar-fi-dislocati-in-r-moldova, accesat 13 iunie 2024.
15. Acord de cooperare în domeniul apărării RM-Franța, https://anticoruptie.md/ro/stiri/acord-de-cooperare-in-domeniul-apararii-semnat-la-paris-ce-promisiune-i-a-facut-maiei-sandu-presedintele-francez-emmanuel-macron, accesat 12.06.2024
16. Zaharova despre planurile tupeiste ale UE, https://www.digi24.ro/stiri/externe/rusia/zaharova-vorbeste-despre-planurile-tupeiste-ale-conducerii-ue-tararea-moldovei-si-ucrainei-in-uniune-este-artificiala-2801541, accedsat 23.05.2024
17. Ambasadorul UE despre imaginile video false: Se încearcă să deruteze și să inducă în eroare populația R. Moldova și să cultive frica. https://www.zdg.md/stiri/ambasadorul-ue-despre-imaginile-video-false-se-incearca-sa-deruteze-si-sa-induca-in-eroare-populatia-r-moldova-si-sa-cultive-frica/, accesat 4 august 2024.
18. Derapaj fără precedent al Rusiei la adresa M. Sandu, https://tvrmoldova.md/article/bd59cf5394baf8b6/derapaj-fara-precedent-al-rusiei-la-adresa-presedintei-maia-sandu-zaharova-spune-ca-politica-republicii-moldova-e-comparabila-cu-experimentele-celui-de-al-treilea-reich.html?utm_source=RSS&utm_medium=MicroService&utm_campaign=google_analytics, accesat 10mai 2024
19. Zaharova despre regimul Sandu, https://stiri.md/article/politica/zaharova-occidentul-sustine-regimul-maiei-sandu-prin-orice-mijloace, accesat 19 iunie 2024
20. Sava Cristian, Război hibrid / Metode, tehnici, canale de propagandă și dezinformare ale Federației Ruse în Republica Moldova. Sursa online: https://tvrmoldova.md/article/e9bdb351ea57a93b/razboi-hibrid-metode-tehnici-canale-de-propaganda-si-dezinformare-ale-federatiei-ruse-in-republica-moldova.html, accesat 13 iulie 2023.
21. Chifu Iu., Componenta informațională – parte a razboiului hibrid, https://radiochisinau.md/iulian-chifu-componenta-informationala-este-parte-a-razboiului-hibrid-dus-de-rusia-impotriva-republicii-moldova---195455.html, accesat19 aprilie 2024.
22. Seib Philip The Al Jazeera Effect: How the New Global Media Are Reshaping World Politics, Potomac Books, Inc., 2011, 240p.
23. Lynda Lee Kaid, Political Communication Ethics: An Oxymoron. In Robert E. Denton (ed.), Praeger (2000).
24. Cristopher Paul. Strategic Communication. Origins, Concepts and Current Debates. Santa Barbara, California: Praeger, 2011, 231p.
25. Țuțuianu, Bogdan, Oportunitatea și necesitatea comunicării strategice în contextul extinderii și diversificării fenomenului hibrid. În: Concepte de apărare și securitate. Doi: 10.53477/1842-810X- impact strategic, nr. 4/2021
26. Cazeneuve, Jean. Les Communications de masse: guide alphabetique. Paris: Denoel/Gonthier. 1976.p.360
27. Legea privind Centrul pentru Comunicare Strategică și Combatere a Dezinformării https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=138661&lang=ro
28. *Codul serviciilor media audiovizuale, Monitorul Oficial Nr. 462-466*
29. *Concepţia securităţii informaţionale a Republicii Moldova, aprobată prin Legea nr. 299 din 21.12.2017. Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 48-57 din 16.02.2018*

30. Legea privind Centrul pentru Comunicare Strategică și Combatere a Dezinformării https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=138661&lang=ro *din 31.07.2023*
31. *Codul serviciilor media audiovizuale, Monitorul Oficial Nr. 462-466;*
32. *Amendamentul nr. I.Ch 04/03-74 din 24.05.2024 la proiectul de lege nr. 175 din 07.06.2023, https://www.parlament.md/ProcesulLegislativ/Proiectedeactenormative/tabid/61/LegislativId/6497/language/ro-RO/Default.aspx;*
33. Cine este Ion Creangă, funcționarul din Parlament bănuit de trădare de patrie și complot https://moldova.europalibera.org/a/avea-acces-la-secrete-de-stat-cine-este-ion-creanga-functionarul-din-parlament-banuit-de-tradare-de-patrie-si-complot/33066396.html, accesat 4 august 2024.
34. Legii cu privire la secretul de stat https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=112337&lang=ro
35. Ghid privind art. 10 din Convenția europeană a drepturilor omului, https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_10_rum, accesat 12 aufust 2024.